

CONTRIBUȚIE CU PRIVIRE LA STUDIUL MORILOR DE LA BUZĂU

de GHEORGHE CEAUȘEL și MATEI D. VLAD

Problema unor studii monografice, bazate pe informațiile existente în izvoarele istorice de caracter local, a interesat într-o măsură destul de mică pe vechii cercetători ai trecutului nostru. Au fost neglijate îndeosebi cercetările privind unele aspecte din dezvoltarea socială și economică a anumitor regiuni ale țării.

Este îndeobște cunoscut faptul că, cu cât ne apropiem de trecutul mai îndepărtat al istoriei noastre, de pildă în vremea orînduirii feudale, vom constata că dezvoltarea economică n-a cunoscut același ritm pe întinsul celor trei țări românești și uneori nici în cadrul hotarelor aceleiași stat. Condițiunile economice locale, împreună cu mediul geografic, au avut deseori o mare înrîurire în ceea ce privește apariția mai de vreme sau mai târziu și dezvoltarea mai rapidă sau mai lentă a anumitor ramuri ale producției feudale românești.

Apariția și evoluția morilor de la Buzău odată cu începutul veacului al XVI-lea, al căror studiu va forma obiectul cercetării noastre, este, în ultimă analiză, o dovadă despre rolul pe care anumite condițiuni economice și geografice locale l-au avut în procesul general de dezvoltare istorică a economiei feudale de pe teritoriul patriei noastre.

Cercetînd apariția și dezvoltarea morilor de pe vechiul iaz al Buzăului, în răstimpul a trei secole, vom constata că în regiunea de sub poalele arcului format de Carpații răsăriteni și cei sudici a existat o intensă viață economică în decursul evului mediu românesc. În această regiune meșteșugul morăritului a cunoscut o înflorire mai rar întîlnită în celelalte regiuni ale Țării Românești.

Cercetarea noastră va începe cu primul pătrar al veacului al XVI-lea, de cînd avem primele știri documentare despre morile de la Buzău, și se va încheia cu sfîrșitul primului sfert al veacului al XIX-lea, cînd socotim că în dezvoltarea economică a morilor de la Buzău se simt unele schimbări care le fac să intre într-o nouă fază de dezvoltare.

Iazul morilor. — Actele istorice care ne vorbesc despre mori la Buzău, nu le determină situația așezării, spre a se ști precis despre care moară e vorba în document.

Cele mai vechi știri despre mori le avem din secolul al XVI-lea. Ele arată că pe apa Buzăului existau mori, sau pe iazul format de apa acestui rîu, în dreptul orașului Buzău.

Între albia râului Buzău și oraș se afla un iaz, cunoscut sub numele de „iazul morilor“. Acest iaz începea din dreptul satului Potoceni, aflat pe malul stîng al râului. El trecea pe marginea satelor Bănceasca și Simileasca, precum și prin marginea de nord-est a orașului Buzău. De aci mergea mai departe și se vărsa în apa Buzăului, în dreptul satului Vadu Pașii, aflat tot pe malul stîng și înalt al râului Buzău. Lungimea acestui iaz era de circa 10 kilometri.

Nu se cunoaște data cînd s-a ieșit apa aici, nici dacă e o operă făcută de mîna omului sau de natură, dar se știe că de-a lungul iazului erau înșirate în trecut mai multe mori de apă care deserveau populația din orașul Buzău sau din împrejurimi.

E probabil, că „iazul morilor“ de la Buzău să fi provenit dintr-un braț al râului Buzău, a cărui apă — în timpurile străvechi — se întindea mult spre dreapta cursului său de azi, formînd o pînză de apă, care s-a retras apoi către albia de azi, lăsînd drept urme mlaștinile actuale, neastupate încă de loes, sau brațe, din care unele au fost amenajate de mîna omului și întrebuințate în folosul său, cum este iazul nostru.

Din acte, reiese că albia acestui iaz și-a schimbat uneori făgașul, mutîndu-se, fie către apa râului Buzău, fie către oraș. Aceste schimbări sînt relatate de actele secolelor XVIII și XIX. Mai pot fi și alte asemenea relatări, mai vechi, dar nu sînt cunoscute de noi încă.

Astăzi, toate morile de apă de la Buzău au dispărut, iar iazul e în parte astupat. Morile cu motor, apărute aici către sfîrșitul secolului al XIX-lea, au luat locul morilor de apă, iar iazul s-a părăginit, rămînînd numai un șanț de apă, pentru udatul grădinilor de zarzavat aflate în partea locului.

O parte a fostului iaz, — către confluența sa cu apa Buzăului — s-a astupat complet, iar lungimea albiei sale s-a scurtat cu aproape doi kilometri.

Puțina apă, care mai curge astăzi pe vechea albie a iazului morilor, merge doar pînă în dreptul satului Băjani, la 500—600 metri aproape de linia ferată, la un cot, — unde cu o jumătate de secol mai înainte erau morile Măxineanu — și se unește cu un braț al râului Buzău, care și el formează, în această parte, un cot către iaz. De aici la vale, făgașul iazului este astupat. Din albia acestui iaz n-au mai rămas decît urme slabe, ca o mărturie a existenței sale în trecut. Unde au fost odinioară atîtea mori de apă nu se mai cunoaște. Ici, colo, unele ruini ale vechilor mori mai persistă și astăzi. Actele mai recente arată că în lungul celor 8—10 kilometri de iaz, funcționau în secolul al XIX-lea peste 15 mori de apă.

O parte din aceste stabilimente industriale a avut o durată mai lungă, după țaria materialului, iar altele o durată mai scurtă. Mina omului a făcut însă altele noi, căci vadul, propriu pentru moară, nu putea rămîne mult timp neîntrebuințat, decît numai dacă apa iazului nu-și schimba făgașul, — fie din cauza unor inundații, provocate de ploi sau ruperi de maluri, ori prin stricarea zăgazului — fie abătute de mina omului care căuta să aducă apa, de pe albia înămolită, pentru a-și forma un vad mai bun de moară.

Dacă s-ar întreprinde unele săpături de cercetare în punctele unde se știe, sau se bănuie, că au existat în vechime asemenea mori, e probabil că s-ar da peste piloții rămași încă neputreziiți, sau poate că s-ar găsi și alte urme, din vremea când moara era în floare, ca: monete, diferite obiecte de uz casnic, ori ustensile ce vor fi deservit moara.

Categorii de mori. În privința așezării pe apă, erau două categorii de mori, sau roate de moară, cum sînt adesea menționate în acte, astfel:

Mori fixe. Erau acele mori așezate la vaduri, cu clădiri. Unele erau făcute din scînduri, iar altele aveau pereții făcuți din gard de nuiiele lipit cu pămînt. Atît unele cît și altele aveau acoperișul de scînduri, fără pod. Aceste clădiri adăposteau pietrele de moară contra intemperiilor. Alături de ele, mai erau clădiri anexe ca: locuință pentru morar, pentru familia lui dacă locuia aici, precum și alte dependențe.

Unele din aceste mori aveau mai multe roți, erau bine gospodărite și la ele erau obligate să macine toate satele dependente de proprietarul morii, care era și proprietarul moșiilor din împrejurimi.

Deținătorul unei asemenea mori era de obicei stăpînitorul feudal al locului, boier sau mînăstire.

Mori portative. Acestea nu erau așezate la vad, ca cele fixe, ci în mijlocul apei, pe un pod de lemn plutitor, care era legat de mal. Era un fel de barcă de scînduri, construită pe un podeț plutitor, prionit de mal. Înăuntrul avea piatra de măcinat, care era acționată de o roată pusă în mișcare de apa care curgea, în timp ce podul cu moara aflată pe el era ținut pe loc de prionul de pe mal. Aceste mori funcționau numai în timpul verii; iarna, din cauza înghețului apei, erau ridicate spre a fi așezate din nou primăvara, fie tot pe vechiul loc, fie în alt loc, care părea mai bun decît celălalt.

Asemenea mori portative, sau roate de moară „gonace“, cum li se mai zice în acte¹, se aflau mai ales pe apa Oltului. Probabil, că ele dăunau celorlalte mori sau iazului, căci găsim comisii de judecată, pentru litigii ivite între deținătorii de mori, care hotărăsc desființarea lor².

Știri documentare. Cel mai vechi act pe care-l cunoaștem, despre morile de la Buzău, este hrisovul lui Radu de la Afumați³, din 8 septembrie 1525. Prin acest act domnul dăruiește episcopiei de Buzău 3 mori pe Buzău și hotărăște ca locuitorii din partea de sus a județului Buzău să lucreze la morile episcopiei.

¹ Arh. St. Buc., *Documentele Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul 71 cu relațiunea dată la 1 martie 1705, de 4 boieri rînduiți de domnul țării — Constantin Brincoveanu — pentru soluționarea conflictului dintre episcopia Buzău și ceilalți proprietari de mori.

Comisia celor 4 boieri, împreună cu alți oameni bătrîni și cu morarii cei vechi, arată că au umblat cu toții din jos în sus și din vad în vad și aflînd că au fost niște roate de moară „gonace“ a unora și a altora, care făceau toată sminteala girlei pe care o nămolia, au hotărît desființarea lor, că așa au aflat că a fost și mai înainte vreme numai cîte 2 roate într-un vad și să nu fie „gonace“, ci fieștecare roată în scocul ei.

² Ibidem.

³ Colecția *Documente privind Istoria Romîniei*, B. sec. XVI, vol. I, p. 191.

Actul arată că morile sînt pe Buzău, fără altă lămurire. Credem însă că erau pe „iazul morilor“, căci pe apa rîului Buzău — în partea dinspre oraș — nu-i nici un loc potrivit pentru vad de moară⁴.

Prima mențiune despre iaz se află într-un hrisov din 3 aprilie 1556, în care se vorbește despre un vad de moară de la Buzău, dat de Pătrașcu cel Bun dregătorului său, jupan Badea, fost mare clucer, să-i fie „de ocină și de ohabă“⁵.

Actul arată că vadul de moară se află mai sus de moara părintelui episcop.

Acest vad de moară a fost moștenit de fiul clucerului Badea, de Udriște, — paharnic pe timpul lui Mihai Viteazul. De aceea, Mihai Viteazul întărește proprietatea acestui vad de moară, la 31 ianuarie 1594, lui „Udriște paharnic și lui Radu postelnic“⁶.

Probabil că în răstimpul celor 40 de ani, de la domnia lui Pătrașcu cel Bun pînă la aceea a lui Mihai Viteazul, moara fusese arendată vreunei minăstiri, sau refăcută de călugări, care acum se făcuseră stăpîni pe ea, căci în alt act, tot din 1594, dat la 28 mai, Mihai Viteazul întărește din nou acest vad de moară, lui Radu postelnic și lui Udriște paharnic din Bucșani, ca moștenire a lor, înlăturînd pe călugări din stăpînirea morii⁷.

Călugării, probabil, au mers și ei la Mihai Viteazul să arate că moara se cuvine să fie a lor, dar voievodul nu le-a dat ciștig de cauză ci, prin alt act dat la 7 iulie 1594, întărește din nou același vad de moară, de astă dată numai lui Udriște paharnic din Bucșani⁸.

La 18 iulie 1617, acest vad de moară e dat de Alexandru Iliăș, minăstirii Banu din Buzău⁹.

⁴ Între cele două poduri de pe apa Buzăului, din dreptul orașului, — cel de vechicule de la Mărăcineni și cel de cale ferată de la Vadu Pașii — apa curge mai repede, iar brațele ce se formează aici își schimbă lăgașul mai des decît cele de la vale de calea ferată, unde apa are cursul mai domol, e mai puțin adîncă și trecerea prin vad e mai lesnicioasă.

⁵ Doc. B., sec. XVI, vol. III, p. 39.

⁶ Doc., B., sec. XVI, vol. VI, pp. 99—100.

⁷ Colecția *Documente privind istoria Romîniei*, B., sec. XVI, vol. VI, p. 123. În acest act se arată: „Pentru aceasta și voi călugări din vremea ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să dați toată făina pe care veți fi luat-o, de cînd v-a venit vouă și altă carte și cuvinte ale domniei mele; să le lăsați lor moara mai sus zisă și cu nimic să nu împiedicați, căci mare rușine veți păți de la domnia mea“.

⁸ Colecția *Documente privind istoria Romîniei*, B., sec. XVI, vol. VI, p. 138. În act se arată: „că acel vad de moară mai sus zis a fost dăruit de părintele domniei mele, răposatul Pătrașcu voievod, lui jupan Badea fost mare clucer, părintele boierului domniei mele, ce s-a zis mai sus, Udriște paharnic, pentru slujba credincioasă, ce i-a slujit domniei lui. Și am văzut domnia mea și cartea de miluire a părintelui domniei mele, Pătrașcu voievod, în mina boierului domniei mele, Udriște paharnic“.

⁹ Doc. B., sec. XVII, vol. III, pp. 159—160.

Un alt act, dintre anii 1570—1582 — septembrie 21 — arată că județul și cei 12 pîrgari din Buzău recunosc dăruirea morii numită la Vadul Bărăcii, de către 4 credincioși, episcopului Atanasie¹⁰.

Același vad de moară e recunoscut și de Mihnea Turcitul, prin hrisovul de la 17 iunie 1588, care întărește episcopiei de Buzău vadul de moară numit Bărăcie¹¹.

Un alt hrisov, dat tot de Mihnea Turcitul, la 9 ianuarie 1583, întărește minăstirii Sozopolea de lângă Marea Neagră trei mori la Buzău, cumpărate de călugări cu locul morilor de pe amîndouă laturile vadurilor și cu jumătate de grădină de pomi de la Ion, fiul popei Dragomir, pentru 16.000 aspri turcești¹².

Intr-un alt act, avînd data de 20 septembrie (1585—1586) Mihnea Turcitul dăruiește episcopului Luca de Buzău niște mori din Berindești, pe care le-a ținut un turc, de la care le-a cumpărat Chisar mare logofăt, iar Mihnea le-a cumpărat de la acel boier¹³.

În actul din 18 ianuarie 1587, se rezumă pe larg întreaga istorie a schimbărilor și tranzacțiilor ce au avut loc în legătură cu moara de la Berendești, de pe apa Buzăului, pe care Mihnea Turcitul o dăruiește episcopiei Buzăului¹⁴.

¹⁰ Doc. B., sec. XVI, vol. III, p. 377. Episcopul Atanasie a păstorit între anii 1553—1570, cînd Stanciu al lui Tudoran și Matei și Pătru și Jipa, au făcut dania arătată. În act se spune cum „arhiepiscopul Atanasie multă cheltuială au cheltuit pentru acea moară, ce s-a scris mai sus“.

¹¹ Colecția *Documente privind istoria Romîniei*. B., sec. XVI, vol. V, p. 369. În act se relatează cum: „Județul și 12 pîrgari au dat, cu cartea lor și a orășenilor, așa cum au închinat acești oameni, care sînt mai sus ziși, acest vad de moară sfintei episcopii, hramul prea sfintei născătoare de dumnezeu, ca să le fie lor vadul, care mai sus scrie pomană și părintilor lor, iar sfintei episcopii de moștenire. Și am văzut domnia mea cartea sudețului și a celor 12 pîrgari și am cetit și foarte bine am aflat domnia mea că au dat acest vad de moară acei oameni, care sînt mai sus scriși. Și pentru aceasta, am dat și domnia mea, să fie volnic episcopul chiar Luca, să facă mori în acest vad al sfintei episcopii, pentru că îi este dedină sfintei episcopii“.

¹² Doc. B., sec. XVI, vol. V, p. 94.

¹³ Ibidem, p. 206.

¹⁴ Doc. B., sec. XVI, vol. V, p. 287. Relatările din acest act fiind destul de importante, atît prin istoricul faptelor cit și prin unele precizări de ordin geografic cu privire la morile de la Buzău, reproducem în întregime pasajele esențiale ale actului: „ca să-i fie o roată dintr-un vad de moară de la Berindești, la apa Buzăului, pentru că acest vad a fost de moștenire al lui Dobre și al lui Șerban și al lui Vladul și al lui Badea și al lui Dragomir și al lui Stanciu și al lui Bădilă. Iar apoi le-a cumărat Ali Turcul de la acei mai sus ziși oameni“.

„Și iarăși a cumpărat Ali Turcul altă roată de moară, tot din acel vad, de la Bădilă singur. Și a cumpărat și grădina lângă moară de la toți oamenii mai sus ziși. Însă să se știe locul grădinii din jos de mori, în lățime 50 de stînjini și în lung de la apa Buzăului pînă la drum“.

„Iar apoi, Ali Turcul a făcut vinzătoare acele mai sus zise. Și la aceasta nu s-a găsit nimeni să cumpere. Iar atunci, cinstitul dregător al domniei mele, jupan Chisar mare vornic s-a ridicat, de a cumpărat acea mai sus zisă ocină și vad de moară de la Ali Turcul și a dat toți banii în mina lui Ali Turcul, pentru aceia mai sus zisă ocină de la Berindești și cu două roate de moară mai sus zise, încă pe cînd am fost domnia mea în orașul domniei mele la Buzău, cu oastea. Iar apoi, domnia mea am cumpărat de la cinstitul dregător al domniei mele, jupan Chisar

La 13 mai 1588, Mihnea Turcitul întărește minăstirii Gherghița un loc de moară în orașul Buzău¹⁵.

La 22 mai 1588, Mihnea Turcitul mai întărește o grădină și un vad de moară în apa Buzăului, lui Dumitru mare logofăt și lui Crețu postelnic, care s-au înfrățit pe ele. Acest act nu precizează dacă vadul de moară se află pe vatra orașului ori în preajma orașului Buzău, ci numai în apa Buzăului. E probabil ca acest loc să fie departe de oraș — în amont sau în aval — și atunci, acest vad de moară am putea să-l socotim că iese din cadrul cercetării noastre¹⁶.

În anul 1594, avem iarăși câteva acte de la Mihai Viteazul, referitoare la morile de la Buzău.

Cu fiecare domnie nouă, proprietarii bunurilor imobile căutau să-și întărească situația prin recunoașterea de către noul domn, a proprietăților ce aveau.

Prin trei acte, Mihai Viteazul întărește proprietatea asupra morii dată de Pătrașcu cel Bun clucerului Badea, pentru moștenitorii acestuia. În cele din urmă, moara ajunge în proprietatea minăstirii Banu, cum s-a arătat mai înainte.

În alte două acte, Mihai Viteazul se ocupă de minăstirea Banu, căreia îi întărește printr-un act 9 roate de moară pe ocina orașului la apa Buzăului, iar prin altul încă 1½ roate, tot pe ocina orașului¹⁷.

La 30 aprilie 1602, jupinița Ana și fiul ei Gheorghe vînd un vad de moară, un scoc și jumătate pe apa Buzăului, la sat la Băncești, între

mare vornic, acele toate mai sus zise, pentru 13000 aspri și pentru un cal și pentru 27 hoi”.

„Și a vîndut singur cinstitul dregător al domniei mele mai sus zis, de a lui bună voie, dinaintea tuturor dregătorilor domniei mele și cu știrea întregii curți a boierilor domniei mele, mari și mici. Iar apoi, domnia mea a dăruit acele mai sus zise mori și ocină sfintei episcopii mai sus zise, unde locuiește chiar episcopul Luca al Buzăului, ca să fie sfintei episcopii de întărire”.

¹⁵ Doc. B., sec. XVI, vol. V, p. 356. Faptul că în act se arată: „ca să-i fie un loc de moară” în orașul Buzău, ne îndreptățește să credem că este vorba de o moară portativă, fiindcă-i zice „loc de moară”, nu vad de moară.

¹⁶ Doc. B., sec. XVI, vol. V, p. 358.

¹⁷ Ibidem, vol. VI, pp. 124 și 156. În primul act, dat la 3 iunie 1594, voievodul Mihai întărește minăstirii Banu „să-i fie niște mori la apa Buzăului, pe ocina orașului, încă 9 roți de moară, pentru că aceste mori au fost domnești, încă dinainte vreme, din zilele altor domni bătrîni”.

În al doilea act, dat la 1 octombrie 1594, Mihai întărește minăstirii Banu ca „să stăpînească o roată și jumătate de moară, care este pe ocina orașului, iar cealaltă roată și jumătate de moară, să le stăpînească Udriște din oraș din Tirgoviște, pentru că acele mori au fost de moștenire domnești. Iar domnia mea am dat acele mori sfintei mănăstiri, dar să țină călugării jumătate din 3 roate, iar Udriște să țină cealaltă jumătate”.

Intrucît nici cele 9 roate de moară din primul act al lui Mihai, nici celelalte 3 roate din al doilea act nu se arată că erau în vad, hănuim că, dacă nu toate, dar, în parte trebuie să fi fost roate de moară „gonace”, fără vad.

N-ar fi exclus ca cele 3 roate, lăsate pe din două călugărilor și lui Udriște, să fi fost în vadul care în 1617 ajunge în stăpînirea minăstirii Banu prin dania lui Alexandru II-lea, făcută cu prilejul actului din 18 iulie 1617.

moara lui Coică și moara Căcata, la Gîrla Domnească, lui Preda stolnicul din Rumceni, cu 3.200 aspri¹⁸.

La 12 mai 1603, un hrisov dat de Radu Șerban în Tîrgoviște, întărește minăstirii de lingă Gherghița vaduri de moară pe apa Buzăului și grădini în orașul Buzău, pentru că pierduse cărțile de proprietate, în timpul năvălirii tătarilor¹⁹.

Din cuprinsul acestui act, reiese că el se referă la moara dată de Mihnea Turcitul, la 13 mai 1588, minăstirii Gherghița.

Cu cele două acte, date în 1602 și 1603, se încheie șirul știrilor despre morile de la Buzău, existente în secolul al XVI-lea.

În total avem 13 mori, stăpînite de 7 proprietari.

Nici una din aceste mori n-a dăinuit pînă în secolul al XIX-lea.

Locul așezării morilor pe iaz. Cu toate schimbările survenite în cele 3 secole și jumătate, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea pînă în zilele noastre, fie prin abaterea apei iazului, fie prin dispariția și înlocuirea morilor învechite, putrezite sau arse, punctele de așezare pe iaz, ale acestor mori, s-au menținut aproape neschimbate.

În actele respective nu se arată locul așezării decît pentru cîteva din ele. Dar nici cu ajutorul acestor puncte de hotar nu se poate determina locul precis unde se aflau, sau erau situate aceste mori. Știrile documentare de pînă la începutul veacului al XVII-lea ne dau numai unele indicații, uneori destul de vagi, în această privință.

Dacă cercetăm harta orașului Buzău din 1892 și urmărim „iazul morilor“, găsim arătate pe el punctele unde au funcționat morile de apă, către finele secolului al XIX-lea²⁰.

Confruntînd aceste puncte, — care au însemnat numele proprietarilor de mori — cu documentele mai vechi, s-a putut stabili pentru cîteva din morile secolului al XVI-lea, cel puțin ipotetic, locul de așezare²¹.

¹⁸ Doc. B., sec. XVII, vol. I, p. 42.

¹⁹ Doc. B., sec. XVII, vol. I, pp. 85—86. În vremea năvălirii tătarilor, la care face aluzie actul amintit mai sus, minăstirea Gherghița a fost jefuită. În urma acestui jaf călugării și-au pierdut actele de proprietate ce aveau asupra morilor de la Buzău. Pierderea acestor acte a determinat minăstirea să ceară o nouă întărire domnească. Domnia, cu prilejul actului din 12 mai 1603, întărește minăstirii stăpînirea peste toate morile avute, fie de danie, fie de cumpărătoare.

Astfel, pe lingă vadul făcut danie de Mihnea Turcitul, se arată și vadurile ce mai cumpăraseră călugării: un vad de moară de la popa Murgoci din Buzău, o grădină și un alt vad de moară de la Maria, fiica lui Fincă, precum și alte vaduri vîndute de Dragomir.

La vadul dăruit de Mihnea Turcitul în apa Buzăului, călugării făcuseră, înainte de robire, 6 roți de moară.

Unele vaduri de moară, arătate aici, s-ar putea să fie în altă parte, căci actul nu precizează pentru toate că erau în apa Buzăului sau pe ocina orașului Buzău.

²⁰ B. Iorgulescu, profesor la Buzău, a editat în 1892 o hartă a orașului Buzău — plan la scara 1/20.000 — pentru uzul școlar. În această hartă, pe iaz, sînt trecute punctele morilor din acel timp, cu numele proprietarilor respectivi.

²¹ Arh. St. Buc., Doc. Episc. Buzău, pach. 10, 29, 46 și 47; actul nr. 68 din 1704, nr. 71 din 1705, nr. 95 din 1743, nr. 116 din 1779 (în care se arată că erau 18 vaduri de moară pe iaz), nr. 121 din 1817 și nr. 125, din 1826, cu toate morile de pe Gîrla Domnească cumpănite de inginerul Alexandru Popovici.

Astfel, cele 3 mori date episcopiei de Radu de la Afumați, în 1525, par a fi fost în următoarele puncte :

— una la punctul de la marginea din spre Simileasca a satului Bănțeasa ;

— una în ceairul episcopiei, — în capul străzii Christigiilor, din zilele noastre și

— una la marginea de est a orașului, — poate la vărsarea iazului în apa Buzăului, ori ceva mai sus la punctul cunoscut sub denumirea „moara din baltă“, în cazul cînd n-a fost moară purtătoare.

Un vad de moară, dat de Pătrașcu cel Bun, în 1556, unui boier al său, ajunge în stăpînirea minăstirii Banu la 1617. Această moară se afla la nord-estul orașului, la primul punct de la șoseaua națională ce duce spre podul de la Mărăcineni — în susul iazului, unde pe la 1900 se afla moara Leonidoaie, cunoscută și sub denumirea de „moara de la popoi“, sau „moara lui Măciucă“.

O moară la Vadul Bărăcii, dăruită de 4 credincioși episcopiei, între anii 1570—1582. Aceasta moară pare să fi fost în punctul unde, pe la 1900, era moara Garoflide, devenită Zangopol și apoi Bunescu, pe șosea la marginea de nord-vest a orașului.

Trei mori ale minăstirii Sozopolea, de la Marea Neagră, cumpărate de la papa Ion în 1585. Acestea s-ar putea situa la punctul cunoscut în secolul al XIX-lea sub denumirea de „morile călugărești“, în dreptul bisericii din Simileasca, sau — poate — la estul orașului Buzău, de la biserica Gîrlași pe iaz în jos către, sau chiar, la gura vărsării iazului în apa Buzăului.

O moară la Berendești, dată de Mihnea Turcitul episcopiei, în anii 1585—1586. Aceasta se pare că se afla la gura de vărsare a iazului în apa Buzăului, deoarece la începutul secolului al XIX-lea într-un act se amintește aici de „moara episcopiei de la vale“²².

O moară în orașul Buzău, dată de Mihnea Turcitul în 1588 minăstirii Gherghița. Aceasta pare să fi fost moara de la Gîrlași, unde în secolul al XVIII-lea s-a zidit biserica Gîrlași²³.

De aici în josul iazului vadurile de moară sînt foarte apropiate unul de altul și sînt mai numeroase decît în susul apei.

Un vad și un scoc și jumătate, la Bănțești, „la Gîrta Domnească“, cumpărat de stolnicul Preda din Rumceni în 1602 și aflat între moara lui Coică și moara Căcata.

Două mori menționate în actul din 1602, la Bănțești.

Vadul aflat la Bănțești, „la Gîrta Domnească“, și cele două mori între care se afla acest vad ; n-ar putea fi situate mai precis decît dacă am admite că, de la formarea iazului pînă la ajungerea lui în dreptul

²² Arh. St. Buc., Doc. Episcop. Buzău, pach. 10, 25, 46 și 47, actul nr. 125.

²³ Biserica Gîrlași a fost zidită de medelnicerul Mihail Mincu și soția sa Maria în anul 1780. A fost închisă în anul 1878, apoi ruinată și restaurată în anul 1936. Azi servește ca biserică de mir.

Aici, călugării făcuseră mai înainte de robirea lor de către tătari, roți de moară. La începutul sec. XX, aici erau 2 mori înjugate, adică ambele erau în același vad, dar una se afla pe un mal și alta pe celălalt mal al iazului.

orașului, au fost mai multe vaduri în vechime, — sec. XVI—XVII — decît în sec. XVIII—XIX.

Toate aceste localizări sînt însă ipotetice. Cele mai certe ar fi primele două mori ale episcopiei, moara de la Vadul Bărăcii și moara Banului, care se afla din sus de moara episcopiei, — de moara de la Vadul Bărăcii²⁴.

Cele 9 roate de moară ale mînăstirii Banului, dacă nu erau cumva „gonace“ (căci actul nu pomenește de vaduri ci numai de roate de moară) se poate să fi fost în partea de est a orașului, către vărsarea iazului în apa Buzăului, căci în secolul al XVIII-lea mînăstirea Banului avea 3 vaduri de moară, iar în secolul al XIX-lea cele 3 vaduri sînt localizate de un inginer, care a făcut cumpănirea tuturor morilor de pe iaz*. Două din vadurile mînăstirii Banului sînt localizate către gura de vărsare a iazului în apa Buzăului.

Acaparări de mori. Începînd cu veacul al XVI-lea și continuînd în cel următor, în Țara Romînească are loc un puternic proces de aservire a țărănimii și de acaparare a pămînturilor ei de către clasa stăpînitoare. Pentru a acapara aceste pămînturi, stăpînitorii feudali, laici sau clerici, au folosit în trecut diferite mijloace pentru rotunjirea și întărirea proprietății feudale. Printre aceste mijloace se pot enumera vînzările sau daniile forțate, înfrățirile, zălogirile etc.

În ceea ce privește morile de la Buzău, se observă și aici un proces de acaparare, care îmbracă formele obișnuite ce se cunosc în restul țării. Perioada de relativă liniște cunoscută în evoluția morilor de la Buzău, pînă către începutul veacului al XVII-lea, este zdruncinată, odată cu începutul perioadei următoare, de o serie întregă de litigii și pricini de judecată care se ivesc între diferiți proprietari care tind să pună stăpînire pe aceste mori.

Astfel, la 24 aprilie 1622, Radu Mihnea dăruiește mînăstirii Ani-noasa niște mori din București, care au fost ale răposatei sale mame, doamna Neaga, mori pe care singură le lăsase acestei mînăstiri²⁵.

La 12 ianuarie 1639, Matei Basarab întărește episcopiei de Buzău morile lui Negre clucerul, pe care acesta le dăruise episcopiei.

Probabil că pe morile provenite de la Negre clucerul se făcuse stăpîn un nepot al fostului episcop Ilarion, anume Laurian monahul, care-și plăsmuie niște cărți de stăpînire. Atunci episcopul Ștefan s-a dus la

²⁴ Moara de la Vadul Bărăcii trebuie să fi fost aproape de vadul de trecere peste apa Buzăului.

Acest vad se afla din sus de episcopie, — drumul poștei trecea prin actuala grădină a episcopiei, — prin partea de nord-vest a clădirii locașului bisericesc.

* La cererea episcopului Kesarie, inginerul Alexandru Popovici a cumpănit morile episcopiei, — la ce înălțime se află față de nivelul apei iazului — precum și ale celorlalți vecini ce aveau mori pe iazul de lingă orașul Buzău.

În actul de cumpănirea apelor, se arată în ordine toate morile ce erau pe iaz.

Deci, la 21 septembrie 1826 — data atacului cu rezultatul cumpănirii — știm cu certitudine ce mori se aflau pe iaz și în ce ordine erau ele situate, — una după alta — înșirate de la gura de vărsare în susul iazului.

²⁵ Arh. St. Buc., *Doc. Episc. Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 7.

domnie și-a arătat, în divan, scrisorile lui Negre clucer prin care dădea morile, drept danie, episcopiei²⁶.

La 21 februarie 1641, Ghiorma banul dă o carte de judecată lui Barbu iuzbașa din Bădeni, care avea pricină cu Șerban din Smedești²⁷, pentru o parte de moară, ce-i fusese dăruită (lui Barbu) de tatăl său Dragomir Bărbulescu, pe 2.600 aspri.

Barbu din Bădeni, fiul lui Dragomir Bărbulescu, fiind căpitan de roșii în partea Buzăului, va reuși să pună mâna pe multe mori de la Buzău.

Astfel, la 5 august 1648, Drăghici, iuzbașa de vistierniceii, vinde căpitanului Barbu partea de moară din Smedești a lui Radu al Irinei, care, neputînd plăti birul, fugise²⁸.

La 10 iulie 1652, căpitanul Barbu cumpără de la jupineasa Stanca din Muscel, care vinde împreună cu cei 6 feciori ai ei, un vad de moară de 2 roate la Smedești, în apa Buzăului, plătit cu 2.700 bani²⁹.

Prin același act, jupineasa Stanca a vindut lui Barbu și loc de grădină „cit va arunca cu toporul”, în partea ce i-a vindut.

În 1658, Barbu mai cumpără de la Papa paharnicul o jumătate de roată de moară, de la Smedești, pe 5 ughi. Această roată este într-un loc cu Grama și cu Gheorghe Roșul, din jos de vadul căpitanului Barbu³⁰.

În același an, la 9 decembrie 1658, lui Barbu din Bădeni îi vinde și Stoica al Coicăi din Bădeni, partea sa de vad de moară și de moșie la Smedești, — din vad însă a șasea parte dintr-o roată³¹.

²⁶ Arh. St. Buc., *Doc. Episc. Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 12. În urma acestui fapt Matei Basarab a dat, la 10 ianuarie 1642, un hrisov la mîna episcopului, în care se arată proveniența acestor mori: „ca să fie sfîntei episcopii niște mori de lingă sfînta episcopie din apa Buzăului în gîrla domnească, pentru că aceste de mai sus zise mori au fost ale lui Negre clucerul. Apoi cînd au fost în zilele lui Simion voevod, iar Negre clucerul la moartea lui, el a dat și a lăsat însuși cu limba lui aceste mai sus zise mori la sfînta episcopie de la Buzău de pomană, cînd a fost episcop răposaiul părintele vîlădică Luca la sfînta episcopie de hrană și de întărire și moșie în veci”.

Mai departe actul scrie că voievodul țării adaugă aceste mori la sfînta episcopie și „niște cărți ce au fost la Laurion monahul, nepotul lui Larion episcopul, domnia mea n-am vrut să le iau în seamă”.

²⁷ Smedești este vechea denumire a satului Simileasca.

²⁸ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 8. Inventar de morile de la Smedești a Episcopiei Buzău, actul 1 și 2.

Iuzbașa Drăghici fiind îndatorat să plătească el birul celui fugit, s-a plîns domnului țării; acesta l-a imputernicit ca să vinză averea rămasă pe urma fugarului și să plătească birul. Și astfel, Drăghici a vindut lui Barbu un vad de moară de 2 roate din Smedești, „însă dintr-o roată a șasea parte, iar dintr-alta cit se va alege”, „pe bani gata, 6 ughi ca să-i fie dumnealui moșie stătătoare”.

²⁹ Ibidem, actul 3, care arată că 2 roate din acel vad să le fie feciorii jupinesei Stanca, care împarte vadul pe din două cu Barbu, fie vadul vechi, fie cel nou, iar morile ce se vor mai face să fie tot pe din două. A se vedea și actul nr. 4. din același pachet

³⁰ Această moară trebuie să fi fost „gonace”, deoarece nu se arată că-i așezată la vad, ci într-un loc din jos de vadul căpitanului Barbu.

³¹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 8. Inventar de morile de la Smedești ale Episcopiei Buzău, actul nr. 5.

La 20 februarie 1659, Barbu căpitanul cumpără o roată de moară, cu moșie, în Smedești, de la fiii jupinesei Stanca din Mușcel, care-i vînd toată partea lor³².

În 1661, la 13 aprilie, Arion feciorul lui Anghel din Băncești vinde căpitanului Barbu o roată de moară ce o are „într-un vad cu dumnealui la Smedești“ și cu partea de moșie pe care a ținut-o el, Arion, cu prețul de 12 ughi³³.

La 12 august 1661, popa Gheorghe și cu fratele său Agapie diaconul, fiii lui popa Voicilă din Băncești, vînd căpitanului Barbu a treia parte dintr-o roată de moară la Smedești, pe care o ține împreună cu popa Gheorghe și „un loc împrejurul morii cît aruncă cu toporul în toate părțile“, pe 4 ughi³⁴.

La 5 aprilie 1662, Datco fiul lui Datco Bruducea din Smedești vinde căpitanului Barbu din Bădeni a treia parte dintr-o roată de moară la Smedești, — pe care o ține împreună cu popa Gheorghe și loc împrejurul morii cît aruncă cu toporul în toate părțile, pe 4 ughi³⁵.

Din actele menționate mai sus se poate constata că Barbu din Bădeni, căpitan de roșii, este un reprezentant tipic al clasei dominante acaparatoare. Într-o perioadă de circa 20 de ani el reușește, prin diferite mijloace, să pună stăpînire pe toate „morile“ și „roțile de moară“ de la Smedești. Acapararea acestor mori împreună cu vadurile și locurile dimprejurul lor constituie o latură destul de semnificativă a procesului de despoiere și deposedare a țăranilor de „mijloacele lor de subsistență“, ce a avut loc în țările romîne.

În afară de formele de acaparare întîlnite mai sus, dreptul de stăpînire asupra unor mori se schimbă și în urma daniilor care aveau loc între proprietarii de mori, legați în deosebi prin grade de rudenie.

Astfel, la 20 august 1648, jupineasa Vasilia, a lui Grama din Zorești³⁶, dăruiește nepotului ei Alexandru, un vad de moară la Băncești, într-un vad cu Năstase din Băncești.

Acest vad se arată că se află din jos de vadul Coicăi și din sus de vadul Doamnei Neaga³⁷.

După hotărnicia menționată în document acest vad de moară poate fi același, sau într-un vad cu cel cumpărat de Preda stolnicul în 1602.

³² Arh. St. Buc., Doc. Episcopiei Buzău, pach. 8. Inventar de morile de la Smedești ale Episcopiei Buzău, actul nr. 6.

³³ Ibidem, actul nr. 7.

³⁴ Ibidem, actul nr. 9.

³⁵ Ibidem, actul nr. 10.

³⁶ Zorești e vechiul nume al satului Valea Teancului.

³⁷ Arh. St. Buzău, zăpăsul jupinesei Vasilia, Inventar I, pag. 48.

În actul de la 1622 și în cel de la 1648 întîlnim numele doamnei Neaga, fosta soție a lui Mihnea Turcitul (1577—1583) și (1585—1591). Doamna Neaga era fiică de boier din ținutul Buzăului și, după turcirea soțului ei, s-a retras la proprietățile sale de la Buzău, unde a mai trăit un sfert de secol și mai bine.

Între alte proprietăți, doamna Neaga a avut și moara de la Băncești, pe care a lăsat-o prin testament mînăstirii Aninoasa. Această moară a fost cunoscută, probabil, mult timp după moartea ei, tot sub numele fostei doamne a țării.

Morile de la Buzău, prin așezarea și poziția lor geografică față de drumurile comerciale, erau probabil producătoare de venituri însemnate. Numai așa se explică interesul și tendința manifestată de anumiți proprietari feudali locali de a pune stăpînire pe aceste mori. Este îndeobște cunoscut faptul că țărani dependenti, obligați să macine la moara proprietarului respectiv, trebuiau să plătească acestuia o cotă-parte sub formă de „pium” sau zeciuală. Astfel, în afară de căpitanul Barbu din Bădeni, actele mai arată și alți acaparatori de roate de moară sau de vaduri.

Așa de exemplu, Balea logofătul din Chiojd cumpără de la 5 inși din Băncești, prin zăpisiul de la 12 ianuarie 1641 „un vad de o roată de moară în apa Buzăului, în gîrla domnească”³⁸.

Prin alt zăpis, din 2 martie 1641, Balea logofătul din Chiojd cumpără de la Armeza din Stănulești și de la Craiu, fiii Irinei din Tîrgoviște, o roată de moară în gîrla domnească la Bănceștii Javrei, unde sînt morile lui Oprîș³⁹.

Un alt mare acaparator este și Năstase Roșu, căpitan de roșii din Băncești, care obține un hrisov de la domnie, — scris pe pergament — cu data de 21 octombrie 1644 pentru toate proprietățile sale, mori și moșii cumpărate de la diferiți inși din partea locului⁴⁰.

Năstase Roșu din Băncești avea și feciori, căci găsim acte cu mori, care-i menționează. Aceștia însă pun zălog sau vînd din morile ce au, cupețului Ghinea și logofătului Radu Crețulescu⁴¹. Acest act, din 20 iunie 1662, pe lîngă mențiunile privitoare la vînzări și zălogiri, este important și din alt punct de vedere. În el se arată că morile pe care fiii lui Năs-

³⁸ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 13.

³⁹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 14, care arată că „vînzătorii cumpăraseră morile lui Oprîș „de la moșnenii din Jevrească de va ajunge apa Buzăului gîrla să albă voie a-și muta morile pre ocina Jevrească pentru că i-am vîndut noi dreptu bani gata 2.350”.

⁴⁰ *Ibidem*, actul nr. 10. În care se arată că a cumpărat de la Neagul Robul „moșie în Băncești slînjeni 24 și cu trei ciozvirți dintr-o roată de moară din apa Buzăului pînă la hotarul Moceștilor (satul Lipia) drept 4.800 aspri gata”.

„Și iar a cumpărat Năstase de la Dumitru și de la fiii Vladului din Băncești Javrei o ciozvirte de moară în apa Buzăului din vadul cel de jos drept 100 aspri gata. El a mai cumpărat de la Stănilă și de la alții „o jumătate de roată de moară din apa Buzăului pînă în hotarul Moceștilor (satul Lipia) drept 4.800 aspri gata”.

⁴¹ *Ibidem*, actul 35. La 20 iunie 1662, Anghel cu fratele său Sevastie „feciorii lui Năstase ot Băncești sud Buzău”, vînd logofătului Radu Crețulescu „o jumătate de roată de moară și dintr-altă jumătate de roată a treia parte în apa Buzăului, morile umblătoare cu pietrele cu tot și locul împrejurul morilor cît stau carele ce vin la moară, în preț za ug(hi) 41 bani gata”.

Ibidem, actul 37. Tot lui Radu Crețulescu vel logofăt vinde și „Anghel Roșu ot Băncești” 2 roate de moară în apa Buzăului la Băncești, împreună cu frații săi „Sava și Sevastie”. Și arată actul: „Sculatu-ne-am toți împreună de am vîndut înțtî dumnealui 2 părți dintr-aceste 2 roate de moară precum ne scriu și zăpisele. Deci rămîndu-mi mie și fratelui meu lui Sevasto o parte dintr-aceste 2 roate de moară nevîndută, acuma iarăși de bună voia mea sculau-mă și iar vînduiu dumnealui Radului Crețulescul vel. logof. dintr-a treilea parte ce ne-au rămas nevîndută încă jumătate și cu locul împrejurul morii cît arunci cu toporul în toate părțile ca să stea carăle, în preț za ug(hi) 20”.

tase Roșu le vînd lui Radu Crețulescu sînt „morile umblătoare cu pietrele cu tot”. Această mențiune constituie o dovadă importantă despre existența morilor „gonace” sau „umblătoare”, care au avut un rol economic tot atît de însemnat ca și morile fixe. În afară de acestea trebuie să subliniem că morile „gonace” au fost în multe prilejuri cauza unor însemnate procese de judecată care s-au ivit între diferiți proprietari de mori de la Buzău.

Tot în acea vreme, un zapis din 15 februarie — fără an — (probabil de pe la jumătatea secolului XVII) arată că „Andrei ot Bădeni” datorînd armașului Crăciun 5 ughi, Barbu Ţuzbașa i-a plătit acea datorie și pentru acei bani i-a dat lui Barbu partea sa dintr-o roată de moară „a șasea parte și din ocină și den tot ce se va alege den apa Buzăului”⁴².

Afară de acestea, actele mai amintesc și de alte vînzări de mori, vaduri sau roate de moară, precum și de danii, înzestrări etc. Din documentele menționate pînă aici observăm că cu timpul stabilimentele industriale ale morăritului s-au concentrat în mîinile anumitor acaparatori. Între acești acaparatori, care dețineau acum mai multe vaduri și roate de moară, se iveau diferite litigii fie pe tema întreținerii iazului, fie pentru schimbarea cursului apei abătută de unii în dauna altora, sau chiar pentru așezarea morilor față de nivelul apei, căci ridicarea sau scoborîrea unei mori se resimțea de către celelalte, sau de către iaz care, ori producea înecăciune, ori se nămolia și vărsa apa peste maluri. Toate aceste cauze dădeau naștere la diferite pricini de judecată, pornite de către cei păgubiți.

În afară de cele amintite mai sus, actele de proprietate a morilor, — alcătuite în decursul vremii trecute — erau deseori interpretate de unii în dauna altora și atunci iarăși procese de alegerea girlei și a vadurilor respective, de stabiliri de mori, care trebuiau să fie așezate după recomandările meșterilor de mori, despre care ne vom ocupa mai jos⁴³.

Pe lîngă cei trei acaparatori renumiți, ca Barbu căpitan din Bădeni, Năstase Roșul din Băncești și Balea logofătul din Chiojd, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea mai apar și alți acaparatori de mori. Astfel documentele mai amintesc de un alt căpitan, anume Paraschiva, fiul lui Șerban din oraș, care acaparase multe vaduri și mori, pentru că la începutul secolului al XVIII-lea îl aflăm vînzînd din ele, sau fiind în conflict cu episcopia⁴⁴.

Episcopia Buzăului avea cele mai multe vaduri de moară. În secolul al XVIII-lea avea nu mai puțin de 6 vaduri, iar mînăstirea Banu avea 3 vaduri.

Prin stăpînirea acestor vaduri de moară, episcopia Buzăului a fost și ea antrenată în multe procese sau „pîri” la domnie, atît cu vecinii de pe moșiile sale, care-și revendicau unele drepturi asupra morilor sau vadurilor de moară pe care le stăpîniseră altă dată, precum și cu alți proprietari de mori care erau hotarnici sau mîrginași cu morile episcopiei.

⁴² Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 8, actul 16.

⁴³ I. Gh. Vasile, *Indice cronologic nr. 5, Actele mănăstirii Banu-Buzău*, pag. 83, nr. 158.

⁴⁴ Arh. St. Buc., *Doc. Episcop. Buzău*, pach. 8, actul nr. 15.

Meșterii de mori. Meșteșugul morăritului a avut în trecut o mare răspîndire și dezvoltare în viața economică a satelor noastre, întru cît el a fost legat de nevoia de hrană a oamenilor. Apariția primelor mori de măcinat presupune fără îndoială și începutul dezvoltării meșteșugului morăritului în țările noastre.

Meșterul morar trebuie să fi fost un cunoscător al pieselor ce compuneau moara, al meșteșugului de a o pune în mișcare, precum și al așezării morii față de nivelul apei, adică al roții cu lopeți care, mișcată de apă, puneau piatra de moară în acțiune.

Morarul trebuia să știe cum să dea drumul și să oprească apă, adică să pornească și să oprească moara. Apoi trebuia să mai știe cum să zăgăzuiască apa la intrarea pe iaz, cum să se îngrijească iazul spre a nu se nămoli, sau a nu da apa peste maluri, căci putea îneca locurile vecine.

Mai trebuia să știe cum se reface o piatră de moară tocită, adică cum se ferecă o moară.

În trecutul evului mediu românesc meșterii morari erau destul de apreciați. Acest fapt rezultă din actele de scutire de dări, pe care domnia le acorda meșterilor morari, care slujeau la morile domnești sau la morile diferitelor minăstiri din țară⁴⁵.

Știri documentare care amintesc despre meșterii de mori în Țara Românească apar chiar la începutul secolului al XVII-lea. În ceea ce privește pe meșterii morari de la Buzău, actele secolului al XVII-lea nu-i amintesc decît sub forma de „gîrlașii care au mori pe acea gîrlă”⁴⁶.

Abia la sfîrșitul secolului al XVII-lea, găsim un act din 1698 prin care Constantin Brîncoveanu însărcinează 6 boieri, ca să cerceteze conflictul ivit pentru o moară a căpitanului Paraschiva din Băncești, aflat în gilceava cu episcopul Buzăului, care oprise apa la zăgaz, să nu mai vie pe iaz, unde era moara căpitanului.

În act se poruncește celor 6 boieri să se strîngă și să vadă împreună cu 4 meșteri de la diferite mori dimprejur⁴⁷, dacă moara căpitanului Paraschiva dăunează morilor episcopiei, căci pe acest motiv episcopul pusese să i se oprească apa de la moară.

În cartea lor de răspuns, cei 6 boieri arată că au pus pe meșteri de au cumpănit apa și au măsurat locul. Au pus și țancuri și a pus de-a astupat gîrla de a dat apa la moară și nu s-a găsit că umflătura gîrlei de pe moșia lui Paraschiva ajunge la zăgaz, ca să-i facă vreo stricăciune.

Deci s-a constatat că moara căpitanului Paraschiva nu producea nici un fel de pagubă morilor episcopiei. Această cercetare s-a încheiat prin propunerea celor 4 meșteri care au hotărît și boierii au socotit și ei că lui Paraschiva căpitan să i se plătească toată paguba căci i-a stătut moara, „pe cît au cișligat alte mori pe această gîrlă”.

⁴⁵ M. Turbatu, *Rolul meșteșugarilor de la sate în dezvoltarea producției de mărjuri în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Țara Românească*, în Studii, III, anul 8, mai-iunie 1955, p. 59.

⁴⁶ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 8, actul nr. 11, din anul 1669.

⁴⁷ *Ibidem*, actul nr. 15. Afară de cei 6 boieri, actul mai este semnat și de cei patru meșteri de moară aduși pentru cercetare.

Printr-o carte domnească din 1699, Constantin Brîncoveanu dă voie episcopiei de Buzău să ție 2 morari și 2 lopătari, scutiți de toate dările și sarcinile față de stăpînire, „ca să fie de pază morilor“⁴⁸.

Din cuprinsul altor documente, reiese că morarii erau meșteri care conduceau morile, iar lopătarii erau ajutoarele lor, — un fel de ucenici în ale morii, care luau locul morarilor la moartea sau la plecarea lor de la moară.

O carte domnească din 1704 arată că episcopul de Buzău s-a plîns că niște proprietari de mori nu vor să contribuie la cheltuiala făcută de el pentru amenajarea unui șanț care dădea apa nu numai la morile episcopiei, ci și la morile acestor proprietari. În urma acestei plîngerii, cei 7 proprietari de mori, arătați în cartea domnească, sînt invitați să-și plătească fiecare partea cuvenită, din suma de peste 200 taleri cît s-a cheltuit de episcopie cu facerea aceluia șanț⁴⁹.

Dar porunca domnească n-a fost îndeplinită. De aceea, prin altă carte, sînt orînduiți 4 boieri care să cheme înaintea episcopului pe cei reclamați, să le facă socoteala ca să plătească fiecare cît îl ajunge⁵⁰.

În raportul lor, din 1 martie 1705, boierii arată că s-au strîns cu toții la episcopie și au strîns și „pre alți oameni bătrîni și morarii cei vechi și pre toți moșnenii“ de au umblat cu toții din vad în vad și peste tot, de au cercetat cum stau lucrurile. Din cercetările și din raportul întocmit de această comisie rezultă că pe iaz se aflau unele roți de moară „gonace“ care nămoleau apa. Comisia a hotărît atunci desființarea lor. S-a mai hotărît de asemenea ca cheltuiela făcută de episcop cu facerea șanțului să fie plătită, socotind pe 14 roate de moară, cît îl ajunge pe fiecare.

De aici se vede că în pricinile de judecată, al căror obiect îl constituiau morile, se făcea apel nu numai la oamenii mai bătrîni, ci și la meșterii (numiți în act morarii cei vechi) al căror cuvînt avea o mare influență în hotărîrile ce se luau.

E probabil ca desființarea morilor „gonace“ să fi fost determinată și de concurența dintre morari, care aveau partea lor de cîștig în raport cu lucrul, căci morile „gonace“ au dăinuit mai departe, după cum se constată din actele ulterioare.

În ceea ce-i privește pe cei 2 morari și 2 lopătari, dați de domn pentru morile episcopiei cu scutiri de dări, privilegiul e menținut și de domnii următori, care dau cărți referitoare în 1716, 1718 și chiar mai tîrziu.

În veacul al XVIII-lea știrile despre meșterii de mori de la Buzău devin din ce în ce mai bogate și mai concludente în ceea ce privește rolul pe care l-au avut acești meșteri în viața economică a morilor. Importantă în acest sens este anaforaua lui Ioniță Cîrlova medelnicer. Obiectul acestei anaforale îl formează litigiul ivit între clucerul Racoviță și episcopia Buzăului.

⁴⁸ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 56.

⁴⁹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzăului*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 68.

⁵⁰ Ibidem, actul nr. 70.

Episcopia vînduse clucerului Dumitrașcu Racoviță un vad înfundat pe apa țîrgului, spre a-și face o moară. În acest scop, au mers și o parte și alta „de au făcut chibzuire cu cumpăna și s-au făcut semn într-o parte arătîndu-se meșterilor la ce stare și cumpănire să se așeze numita moară, spre a nu pricinui înecăciunea morilor sfintei episcopii”⁵¹.

Raportul arată că omul care lucrase la instalarea morii clucerului Racoviță nu ținuse seamă de indicațiile date de meșterii celor două părți, ci urcase moara mai sus cu două palme și acest lucru avea să ducă la înecarea morilor episcopiei.

În fața acestei situații meșterii au cumpănit vadul clucerului pentru a doua oară în fața comisiei de cercetare. În urma acestei cumpăniri s-a constatat că moara trebuie scoborită „din sus de scoc de o palmă proastă și din jos să o scoboare de o palmă domnească”. Făcîndu-se această scoborire, meșterii au dat înscris prin zăpis că moara clucerului Racoviță va umbla deopotrivă cu celelalte mori și nu se va aduce stricăciuni la morile episcopiei. „Iar cînd se va întimpla dumnealui clucerului vre-o pagubă (meșterii care au dat zăpisul) sint legați și îndatorați a fi răspunzători”.

Durata acestei „cumpăniri” nu v-a dăinuï însă prea multă vreme. După 20 de ani observăm că lucrul la moara clucerului Racoviță înce-tează. Această situație este învederată de anaforaua din 1797, care se referă la aceeași moară. Această anafora propune să se cerceteze din nou acele mori, împreună cu meșterii morari⁵².

Cu acest act, se încheie știrile despre meșterii de mori din secolul al XVIII-lea.

Urmărind mai departe documentele referitoare la meșterii de mori, în primul pătrar al veacului al XIX-lea observăm că apar știri din ce în ce mai numeroase și mai complexe.

În litigiile ivite între episcopia Buzăului și ceilalți proprietari de mori, de pe iazul comun, aflăm numele multor meșteri morari, dintre care unii vestiți.

Astfel, într-o mărturie relativă la mori, dată în 1817 de niște morari, se arată că ei au știut ca „baș meșter între toți morarii” pe Dinu Căldărescu. Probabil că acesta era cel mai bun meșter de mori de la Buzău, căci iconomul episcopiei, în jalba către domn făcută între 1817—1819, arată că nu s-a încrezut numai în cei 7 morari ai episcopiei ci a tocmît cu 100 taleri și pe un „Dinu Căldărescu morar al dumnealui dvornic Dimitrache Hrișoscolevu ca să fie la măsurarea morilor și cumpănirea apei împreună cu morarii episcopiei ca pre un morar meșter de aici din Buzău ce au mai așezat și alte mori din pajiște care măsurînd și cumpănind au și așezat morile într-acei loc în stare de șapte palme”.

După sfatul lui Dinu Căldărescu, episcopia mutase prin 1815 niște mori dintr-un loc în altul și săpase un șanț nou prin care aducea apa

⁵¹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcop. Buzău*, pach. 8; actul nr. 22. Anaforaua medelnicerului Ioniță Cirlova, care arată, că a strîns și pe „morari meșteri după la morile ce sint pã la morile după această gîrlă”.

⁵² Ibidem, pach. 8, actul nr. 23.

la morile cele noi, iar acest lucru păgubia celorlalte mori, aflate pe gîrla cea veche, care rămînea fără apă.

Martorii arată că au fost, împreună cu Dinu Căldărescu, la facerea noilor mori și că împreună cu el au fost atît la măsurarea locului unde sînt făcute morile cît și la apă de mai multe ori.

Mărturia e făcută de Dinul Custură morar și de Dinul morar de lingă eleșteu (de la moara episcopiei), care arată că Dinu Căldărescu a fost la el și i-a spus să nu coboare morile nici cu-un deget că n-au nici un cusur, iar de va fi „cusur“ de stricăciune, el va da răspuns la toate⁵³.

Mutarea morilor făcute de episcopie a pricinuit pagubă, căci în timpul a două veri celelalte mori de pe gîrla cea veche au rămas fără apă și n-au mai lucrat, iar proprietarii lor, în număr de 9, împreună cu minăstirea Banu, se plîng la domnie.

Atunci, Ion Caragea a orînduit un trimis special, împreună cu Nicolae postelnicul moraru, să meargă la Buzău, să cerceteze chestiunea și să arate adevărul.

Trimisul domnesc a luat pe Nicolae postelnicul moraru și pe Ne-goită morar „amîndoi cu știință de meșteri și cu bună știință la treaba morilor“ și împreună cu reclamanții au cercetat pricina și au găsit că morile făcute de episcopie sînt cauza stricăciunii.

Raportul arată că morarii au cumpănit gîrla cea veche și pe cea nouă, făcută de iconomul episcopiei, „au făcut cercare și băgare de seamă și la starea morilor și la trasul apei“ și s-a găsit cu adevărat că morile episcopiei „sînt făcute fără rînduială și dreptate“, iar abaterea apei de pe gîrla cea veche pe cea nouă, cum și morile făcute de episcopie fiind puse mai sus, — mai ridicate față de nivelul apei — aduc zmintea zăgazului.

Morarii au mai arătat că, după cunoștința lor, dacă nu se va abate apa de pe gîrla cea nouă pe gîrla cea veche, în cel mult un an de zile „vor rămîne toate morile de pe gîrla cea veche de pe lingă tîrgul Buzăului în uscat“.

În jalba sa către domnie din 1817—1819, iconomul episcopiei mai pomenește pe un „Radul vătaf de morari al medelnicerului Săndulache (Musceleanu) ce este davagiu“, căruia îi zice în altă parte „Radu ce este mai ales meșter aici în Buzău“⁵⁴.

Nu se mai amintește însă nimic despre meșterul Dinu Căldărescu, care lucrase sau arătase cum să se facă noile mori ale episcopiei, cu abaterea apei.

În același timp, episcopia își strîngea unele date pentru a-și susține cauza ei. Astfel, la 31 octombrie 1817, ea obține o mărturie scrisă de la morarul Stan Bălanu și Ion Bălanu, care arăta pentru știința ce are, asupra meșteșugului de morar, că cu șase ani în urmă pătîmise cu gîrla morilor, după cum pătînesc și celelalte mori de peste apa Buzăului căci se mutase toată matca Buzăului pe gura girlei morilor, iar ei s-au sfătuit toți meșterii morari, s-au unit și au făcut iaz de au abătut apa Buzăului în altă parte⁵⁵.

⁵³ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47 actul nr. 120.

⁵⁴ *Ibidem*, actul nr. 115.

⁵⁵ *Ibidem*, pach. 8, actul nr. 23.

O. altă mărturie iconomul episcopiei o obține de la Mihalcea moraru sin Jipa, care arată că știe morile pe care le-a avut episcopia în vadul cel vechi de cînd a fost Matei morar la dînsule, că erau bune și neînecate⁵⁶.

Iconomul a mai luat unele mărturii și de la Stoica morar sin Ne-cula morar, în vîrstă de circa șaptezeci de ani, care arăta același lucru ca și Mihalcea moraru⁵⁷, precum și de la Tudor moraru sin Stanciu moraru. Acesta din urmă arăta că, la moartea lui Matei morarul, tatăl său care era morar la alte mori ale episcopiei, aflate mai la vale, a cerut să vie la morile episcopiei care erau din sus de vadul cel vechi, pentru că erau mai bune decît toate morile ce se aflau pe apa Buzăului. Iar el, cît a fost tatăl său morar la acele mori, a fost lopătar, iar la moartea tatălui său a rămas el morar în locul lui⁵⁸.

Intr-o altă mărturie, doi frați, probabil sîrbi din țara turcească, arătau că timp de 17 ani au măcinat numai la morile episcopiei, aflate în vadul cel vechi, care erau cele mai bune de pe apa Buzăului și mai vestite, iar de cînd și-a refăcut vornicul Racoviță morile, cele ale episcopiei s-au înneecat⁵⁹.

Dar mărturiile strînse de episcopie pentru susținerea cauzei ei n-au folosit la nimic, căci pînă la urmă ea a trebuit să plătească paguba celor 10 proprietari de mori, care făcuseră jalbă la domnie.

Chestiunea devenind destul de gravă, iconomul episcopiei voia să se judece la divanul domnesc. Atunci episcopul Costandie⁶⁰ a luat afacerea asupra sa și a căzut la învoială cu reclamanții să desființeze morile cu pricina, să astupe gîrla cea nouă și să lase apa numai pe gîrla cea veche.

După răscoala de la 1821, meșterii de mori apar în tot mai multe acte.

Acum apar și unii ingineri, ca Alexandru Popovici, pe care noul episcop, Kesarie al Buzăului⁶¹, l-a însărcinat să cumpănească toate morile de pe iaz.

Asupra celor constatate, inginerul Popovici își depune raportul său la data de 21 septembrie 1826, dată care marchează începutul unei noi etape în evoluția morilor de la Buzău și de care urmează să ne ocupăm cu prilejul unui alt studiu.

Evoluția numerică a morilor și proprietarii de mori. — În orînduirea feudală, morile aparțineau boierilor și mînăstirilor. Satul, lipsit de libertate, n-avea voie să-și facă moară.

Cele mai vechi acte, despre morile de la Buzău, sînt din secolul al XVI-lea, după cum s-a arătat mai înainte.

⁵⁶ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 8, actul nr. 24.

⁵⁷ *Ibidem*, actul nr. 25.

⁵⁸ *Ibidem*, actul nr. 26.

⁵⁹ *Ibidem*, actul nr. 28.

⁶⁰ Episcopul Costandie a păstorit între anii 1793—1819.

⁶¹ Episcopul Kesarie a păstorit între anii 1825—1846. Ca episcop a făcut multe îmbunătățiri locașurilor bisericești și s-a ocupat și de starea economică a episcopiei, îndeosebi de morile ei, de la care avea mult venit.

Găsim astfel, în secolul al XVI-lea, în preajma orașului Buzău, un număr de peste 13 mori de apă, care grupate pe proprietari se prezentau astfel:

5 mori erau ale episcopiei de Buzău.

1 moară, a unui boier, ajunge peste o jumătate de secol în stăpînirea minăstirii Banu.

3 mori erau ale minăstirii Sozopolea, de la Marea Neagră:

1 moară era a minăstirii de lângă Gherghița.

1 vad de moară, la Bănțești, e cumpărat de Preda stolnicul.

2 mori sînt menționate ca punctă de hotar, în lotul de cumpărare al lui Preda stolnicul.

După cum se vede aici, din cele 13 mori de apă, 10 erau deținute de clerici, iar celelalte 3 erau deținute de laici.

În secolul al XVII-lea numărul morilor a crescut. Unele acte se referă la vaduri de moară, cu morile încă nefăcute. Acum încep să apară și alți proprietari de mori, ca urmare a procesului de acaparare a morilor ce a avut loc în această vreme.

Am arătat la timpul convenit pe căpitanul Barbu din Bădeni, care în decursul a circa 20 de ani reușise să se facă stăpîn pe aproape 10 roate de moară la Smedești, (satul Simileasca din zilele noastre) sau la Bănțești, sat ce ține de comuna Simileasca.

Tot cu acel prilej, al analizării procesului de acaparare a morilor de la Buzău, am arătat și pe alți proprietari de mori renumiți, de pildă logofătul Balea din Chiojd, Năstase Roșu din Bănțești sau pe Paraschiva căpitan, care prin diferite mijloace reușiseră să pună stăpînire pe multe mori sau vaduri de moară.

Episcopia Buzăului care stăpînea multe sate și moșii în această regiune, era în același timp deținătoarea a celor mai multe mori și vaduri de moară de pe apa Buzăului.

În afară de aceștia, în secolul al XVII-lea, actele ne mai arată și alți proprietari de mori ca minăstirea Aninoasa din Cislău, căreia doamna Neaga i-a lăsat prin testament niște mori la Bănțești, care sînt recunoscute de Radu Mihnea, prin actul din 1622. Apoi pe Alexandru, nepotul jupînesei Vasilia a lui Grama din Zorești, care capătă de la matusa sa în 1648 un vad de o roată de moară, încă neașezată, în Bănțești, într-un vad cu Năstase, din jos de vadul Coicăi și din sus de vadul doamnei Neaga.

Alt proprietar, este și Nicolae Armega care, în 1679, avea o moară de două roate în Smedești. Cele două roate sînt date de zestre celor două fete ale sale și apoi moara trece din mînă în mînă pînă în 1722 cînd Nicolae căpitan Bagdat vinde lui Antonie căpitan vadul cu o roată de moară pe 18 taleri⁶².

⁶² Arh. St. Buc., *Doc. Episcop. Buzău*, pach. 8, actul 21. La 8 oct. 1722 aflăm zapisul lui Nicolae căpitan Bagdat, prin care vinde lui Antonie căpitan un vad de o roată de moară, de la Smedești, cu 18 taleri. În act se arată și proveniența acestui vad: „care vad îmi este și mie dat de zestre de la socrul meu Giurgea Leicoiul în vadul Smedeștilor în apa Buzăului alătura cu vadul ce ține dumnealui de la Paraschiva căpitan”. Istoricul acestei mori ne este destul de bine cunoscut. Astfel

Din cuprinsul actelor, rezultă că multe din aceste mori, ce funcționau în secolul al XVII-lea la Buzău, erau „gonace“. Din această cauză este și greu de precizat numărul lor.

Dintre vechii proprietari de mori, episcopia se menține și chiar își adaugă, în secolul al XVII-lea, la ceea ce a avut în secolul al XVI-lea. Astfel, în 1639, Matei Basarab îi întărește stăpînirea pe morile lui Negre clucerul de lângă episcopie, mori lăsate ca danle de proprietarul lor cînd a murit, încă de la începutul secolului al XVII-lea.

Trecînd pragul în secolul al XVIII-lea, găsim și alți proprietari de mori, dar observăm că mulți din cei din secolul al XVII-lea nu mai figurează în acte.

O carte domnească din 1704 se adresa boierilor proprietari de mori la Buzău, anume: Iorga sluger, Dragomir căpitan, egumenului minăstirii Banu. lui Hrizea și lui popa Ghinea, cărora le porunca să plătească cheltuiala făcută de episcopie cu săparea unui șanț pentru aducerea apei la morile episcopiei și ale lor⁶³.

Neexecutarea cărții domnești, provoacă o cercetare făcută de 4 boieri numiți de domn. În raportul lor, cei 4 boieri arată proprietarii, vadurile și roatele de moară astfel:

- Episcopia Buzău avea 3 vaduri cu 7 roate.
- Popa Ghinea, Nica și Hrizea, aveau un vad cu 2 roate.
- M-rea Banu, din sus de episcopie, un vad cu 2 roate.
- Sluggerul Giurgea, un vad cu 2 roate, cumpărat de la Cocorăști.
- Căpitanul Dragomir și Paraschiva, aveau un vad de 2 roate, pe moșia Eliască.

Vedem aci că 3 vaduri erau ale episcopiei, iar 4 vaduri ale altor proprietari, deci un total de 7 vaduri. Aceste vaduri erau însă numai pe grîla săpata de episcopie. Celelalte vaduri nu le cunoaștem decît mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Într-un catastif de averea episcopiei în 1740, aflăm că era proprietară pe 3 mori și mai avea venitul a 2 mori, astfel:

- Moară proprie la Pirlita, cu 4 roate.
- Moara proprie de la gardul „2“.
- Moară proprie din sus de minăstire, cu 2 roate.
- Venitul de la moara de la Rasa, 36 taleri.

la 1 iunie 1661 Necula, împreună cu soția sa Mușa, fata Tetiucăi, avînd zestre de la socrul său o roată de moară, a dat zapis de vînzarea ei „jupinului Manei ot Zorești“, cu 14 ughi și jumătate.

În legătură cu această moară aflăm din actele 12 și 13 că Nicolae Armega avea în satul Smedești 2 roate de moară pe care le-a dat de zestre fetelor sale: Anghelini și Mălamii. Aceasta din urmă a avut fecior pe Necula, care la rîndul său a primit roata de moară ca moștenire de la mama lui, Mălama. Necula, căsătorindu-se cu Mușa, fata Tetiucăi, adaugă la moara de moștenire și zestrea soției, o roată de moară pajiște (probabil la vad, nu în mijlocul apei ca cele „gonace“). Necula a vîndut roata de moară, luată de zestre, lui Ghira, iar acesta a vîndut-o lui Giurgea, feciorul lui Radu Leicoiul, cu 15 ughi.

Moara cumpărată de Giurgea Leicoiul trece ca zestre ginerelui său numit Nicolae Căpitan Bagdat. Acesta o vinde, în 1722, lui Antonie căpitan.

⁶³ Arh. St. Buc., *Documentele Episcopiei Buzău*, pachetul 10, 29, 46 și 47, actele nr. 68, 70 și 71.

— Venitul de la moara „ot Pîrscov“, 20 taleri⁶⁴.

Date mai amănunțite găsim într-o listă făcută de iconomul episcopiei în 1779, pentru cheltuiala zăgazului morilor de pe iazul tirgulului.

Din această listă aflăm că episcopia avea atunci 6 vaduri.

Minăstirea Banului avea un număr de 3 vaduri.

Medelnicerul Mincu avea un număr de 2 vaduri.

Alți 7 inși aveau câte un vad 7 vaduri.

În total 18 vaduri.

Cei 7 proprietari de vaduri de moară erau următorii :

- Slugereasa Verguleasa
- Alexandru Vameș
- Dum-lui Sluger Giurgea (?)
- Postelnicul Ionică
- Răposatul Comis Ghinea
- Părintele eclesiarh.
- Comisoaie Petiețeanca⁶⁵.

Grație datelor statistice învederate mai sus, se poate constata că în veacul al XVI-lea erau circa 13 vaduri de moară, stăpînite de 7 proprietari, pe cînd în veacul al XVIII-lea avem circa 18 vaduri stăpînite de 10 proprietari. Această constatare ne duce la concluzia că morile de la Buzău au cunoscut o permanentă dezvoltare atît din punct de vedere tehnic cît și din punct de vedere al înmulțirii lor. În veacul al XVIII-lea proprietarii acestor mori tind să lărgească din ce în ce mai mult posibilitățile teritoriale de amenajare de noi vaduri de moară pe apa Buzăului.

La începutul secolului al XIX-lea această tendință devine din ce în ce mai vădită. Astfel, iconomul, — care administra averea episcopiei — a săpat o gîrlă nouă și a mutat morile de la gîrta cea veche, care rămînea acum fără apă. Această acțiune a iconomului a aruncat episcopia în conflict cu toți proprietarii morilor de pe gîrta cea veche.

Proprietarii păgubiți fac o jalbă colectivă către domnie, în 1817, în care semnează următorii :

- Dumitrașcu Racoviță vornic.
- Dumitrache Hrisoscoleu vel vornic.
- Iosif arhiepumen la minăstirea Banu.
- Nicolae Vergu stolnic.
- Ioan Papazolu medelnicer.
- Sandu (Musceleanu) medelnicer.
- Nicolae Iliășcu.
- Gheorghe Caliarh, doctorul spitalului (Gîrlași).
- Catinca vistier (Picleanca).
- Maria Halepliu⁶⁶.

Acești 10 proprietari de mori împreună cu episcopia, stăpîneau la începutul veacului al XIX-lea un total de 41 roate de moară, din care 10

⁶⁴ I. Ionașcu, *Documente și regeste*, în revista „Ingerul“ nr. 6—7 (Buzău) din lunile iunie-iulie 1939, pag. 525.

⁶⁵ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*. pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 116.

⁶⁶ Ibidem, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 121.

roate erau numai ale episcopiei. Aceste roate de moară erau așezate pe circa 18 vaduri, dacă ținem seamă de numărul lor existent în veacul al XVIII-lea. Constatarea ne duce la concluzia că pe un vad de moară nu se puteau instala mai mult de circa două roate de moară.

Știri importante cu privire la numărul morilor de la Buzău cît și al proprietarilor care le dețin, mai aflăm în anul 1826. În acest an, inginerul Alexandru Popovici, însărcinat cu „cumpănirea“ morilor episcopiei, a întocmit un fel de raport în care sînt înșirate toate vadurile de moară, de la gura de vărsare a iazului în sus. În acest raport sînt amintiți și proprietarii acestor mori în chipul următor :

- Moara episcopiei de la vale.
- Moara serdarului Gavril (Codreanu).
- Moara Banului.
- Moara Banului de al 2-lea.
- Moara spitalului.
- Moara medelnicerului Săndulache (Musceleanu).
- Moara medelnicerului/ Liașcu.

Aceste 2 mori (se arată în act) se află pre(a) aproape una de alta și imbulzesc apa în sus.

- Moara dumnealui Dumitrache Buzăianu vel agă.
- Moara Piclencii.
- Moara Episcopiei.
- Moara Banului.
- Moara Filipescului.
- Moara lui Racoviță⁶⁷.

Din cercetările întreprinse pe teren, de-a lungul fostului iaz, de la gura de vărsare în apa Buzăului, — acum aproape complet astupată — pînă la marginea satului Bănceasca, s-au putut stabili cu oarecare precizie toate punctele, unde au fost așezate morile arătate în 1826 de către inginerul Popovici.

Odată cu sfîrșitul primului pătrar al veacului al XIX-lea, marcat prin anul 1826, în evoluția morilor de la Buzău se simt unele schimbări importante. Schimbările sînt rezultatul direct al noilor condițiuni economice și sociale ce caracterizează epoca următoare în țările romîne, după pacea de la Adrianople din 1829.

Rolul economic al morilor. Morile de măcinat au avut un rol destul de însemnat în viața economică a satelor și țărgurilor noastre din vremea feudală. Începînd cu veacul al XVII-lea, dar mai ales în cel următor, odată cu lărgirea pieței interne, constatăm că proprietarii de mori de pe apa Buzăului încep să manifeste o tendință din ce în ce mai mare pentru înființarea de noi mori pe vadurile existente sau de acaparare a morilor străine. Lucrul acesta se explică și prin aceea că morile erau producătoare de venituri însemnate.

Dintr-o jalbă către domnie, de care am mai amintit și cu alt prilej, făcută la 11 septembrie 1817, se pot desprinde unele date destul de

⁶⁷ Arh. St. Buc., *Documentele Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 125.

importante cu privire la rolul economic al morilor. Jalba arată că în cursul anului erau sezoane de măcinș când morile erau aglomerate. Tot de aci se mai poate deduce și cantitatea de grâu sau porumb măcinată de o roată de moară pe timp de o zi și o noapte. Jalba aceasta era îndreptată împotriva episcopiei Buzăului care cu doi ani în urmă, în 1815, mutase niște mori ale sale pe un loc mai înalt, lângă un eleșteu, abătînd apa de pe gîrla cea veche a morilor. Acțiunea întreprinsă de episcopie a provocat o plîngere din partea proprietarilor de mori păgubiți, ale căror mori fiind lăsate fără apă, n-au putut lucra timp de două veri, se spune în jalbă⁶⁸. Ei mai arată că din cauza mutării morilor episcopiei au cheltuit mulți bani cu zăgazul, pădurea și cu săpătura și și-au pierdut „mai ales tot venitul morilor“.

Semnatarii jalbei au arătat între altele că au încercat să îndrepteze lucrul la fața locului, dar sînt ținuți cu vorba de episcopie care nu voiește nici măcar să coboare morile cele noi, spre a nu li se mai aduce pagube.

Pentru soluționarea pricinii, s-a trimis atunci un delegat special, însoțit de un meșter de mori, care să cerceteze, cu carte de blestem, cum stau lucrurile.

În urma cercetării întreprinsă la fața locului, la 5 octombrie 1817, delegatul domnesc a întocmit un raport amplu, care conține unele date

⁶⁸ Arh. St. Buc., *Doc. Episcop. Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul 121. Semnatarii plîngerii arată următoarele:

„În gîrla veche a morilor de pe lingă tîrgu Buzăului unde și noi și episcopia Buzău are mori cu vaduri vechi, sînt cîțiva ani de cînd episcopia a mai clădit o moară în patru roate deasupra laturilor morilor noastre către zăgazul cu care prin multă cheltuială luam apă din matca Buzăului de o băgam într-această gîrlă, care (i) mai rea de atunci de cînd s-au făcut arătîndu-se a fi fără cuviință și fără vad. Prin judecată, s-au și tăiat cum aceasta se poate dovedi, iar mai pe urmă cu prefacerea vremii, găsind episcopia prilej, iară au făcut-o însă în stare proastă, cu apa moale și mai mult înecat. Pentru că după starea gîrlei și a zăgazului n-au avut mandat de a o face să fie moară în putere, care pentru că nu aducea supărare morilor noastre s-au paravlepsit de au și avut-o episcopia pînă în trecuții ani“.

„Iar de sînt acum la doi ani de zile iconomul sf. episcopiei chir Antim, cu nume că are a preface acea moară ce dintii au fost făcută fără dreptate și fără vad, nu s-au mulțumit a o face tot la locul ce au fost pus după starea vadului cu apă moale și în patru roate de va ierta starea gîrlei, ci mutîndu-le într-o muche le-au făcut în șase roate și fără să ne întrebe și pe noi stăpîni și părtași și stăpîni pe acea gîrlă. De sine-și s-au pus de ne-au abătut și gîrla cea veche de la un loc făcînd apele alt drum de au băgat-o printr-un eleșteu înecat pînă au suit-o la acele mori din muche“.

„Din care pricină pentru că și topodesia pe unde au mutat gîrla este mai înaltă și morile iarăși mai ridicate, mai mari și cu clădire de șase roate iar nu patru, au ajuns lucru a se da smîntea la trasul apei și la zăgaz și de cum le-au ridicat pînă acum cercăm nesuferită pagubă de ne-am cheltuit și ne cheltuim cu zăgazul, cu pădure, cu săpătură și altele, pierzîndu-ne mai ales tot venitul morilor noastre“.

„Pentru că pe acolo prin eleșteu fiind locul mai sus decît în fața gîrlei cea veche și scocurile morilor ce au făcut precum am arătat mai ridicate catadicsește a fi apa moartă și pe lingă celelalte pagube ce zicem că ni se pricinuieste apoi și către iarnă cum se începe frigul ne avînd apa tragere ca pe gîrla cea veche nevoiește inecul și morile noastre îngheață mai înainte de vreme și decît alte mori ce sînt luate cu gîrla tot din matca Buzăului pierzîndu-ne iarăși și după acest chip venitu“.

tehnice și economice de mare importanță cu privire la rolul economic pe care l-au avut morile de la Buzău⁶⁹.

Din mențiunile cuprinse în acest raport rezultă că morile aveau sezoane de măcinș sau de gloată de obicei primăvara, când locuitorii sa-

⁶⁹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 122. În raportul său, delegatul arată că împreună cu Nicolae postelnic morar și cu Negoită alt morar meșter la Buzău, au făcut o cercetare la fața locului. Mai întâi s-a citit cartea de blestem dată-n această pricină de la sf. mitropolie „spre a descoperi fără tănuire ființa adevărului”. Apoi s-a intrat în cercetare, întâi pentru pricina morilor ce au făcut părintele iconom „și mergînd morarii de au cumpănit și girla cea veche și girla cea nouă ce au avut părintele iconom, au făcut cercetare și băgare de seamă și la starea morilor și la trasul apei și s-au găsit cu adevărat că acele mori ce au făcut părintele iconom sînt făcute fără orinduială și dreptate și abaterea girlei ce au adus pe la dinsele din girla cea veche aducătoare de supărare și sminteață zăgazului și celorlalte mori de pe girla cea veche din pricină că și topodisia girlei ce-i abătută este mai înaltă și morile așezate mai sus de cum au fost morile cele vechi ale sf. episcopii, însă în starea ce să află acum afară dintr-o palmă ce au arătat d-lor boierii i podesiria, măsurînd morarii s-au arătat că le-au mai pororit aceste mori nouă părintele iconom după ce s-au pornit davagealicu și cu, un cuvînt că cit sminteli și pagube au arătat d-lor prin jalbă că li s-au făcut dintr-aceste mori învederate că au fost în ființă pentru că și girla și morile atit de supărătoare s-au găsit încit după tot schepsis ce au făcut numiții morari, citîndu-li-se și cartea de blestem, după cum am zis și cu destoinice cuvinte, au arătat cunoștința lor că de nu să va slobozi apa pe girla cea veche fără de altă zăbavă și de se va lăsa a urma pe girla cea abătută de la morile cele nouă ce au făcut părintele iconom, mult un an de zile, negreșit va face acest fel de stricăciune de vor rămînea toate morile de pe girla cea veche de pe lîngă tirgul Buzăului în uscat”.

Mai departe, raportul arată că după cercetarea morilor s-au stabilit și pagubele venitului arătate în jalbă, contra iconomului episcopiei. Astfel, „stringînd toți morarii de la toate morile după aceste girle, după cum le-am făcut cunoscut și puterea jurămîntului cu sufletele lor au încredințat că în primăvara și toamna anului trecut, cum și în primăvara aceasta toate morile de pe această girle în vremea gloatei au rămas în uscatu 60 de zile din pricina stricăciunii iazului din matca Buzăului ce au pricinuit înălțimea topodisiei girlei cel abătută și a morii cei nouă încit arătarea lor au fost de cîteva zile mai multă peste aceste 60. Dar pentru ca să nu fie la mijloc vre-o bănuială de greșală încredințarea de temeiori au făcut-o pe aceste 60 de zile ce s-au urmat paguba în vremea gloatei, fiind că aicea după știința ce am luat, venitul morilor reazimă numai primăvara și toamna cînd iurudisesc lăcuiitorii de-și fac măcinșul, primăvara pentru vara toată și toamna pentru iarnă”.

După ce s-au stabilit cele 60 zile pe an, de măcinș intens al morilor, raportul arată că a căutat să alle „ce venit au putut pierde o roată de moară într-o zi și într-o noapte”. De aceea s-a cercetat cite roate de moară sînt pe această girle și s-au găsit 31 roate, afară de cele 10 roate ale episcopiei pe care le are „afară din morile cele de pricină”.

Apoi s-a cercetat „cit poate să macine o roată într-o zi și într-o noapte”. Unele mori s-a constat că „poate să macine o roată cu zi cu noapte cinci chile”. Dar ca să nu fie încărcat iconomul „s-au socotit de obște pe treizeci și una roate cite patru chile măcinș cu zi cu noapte”. Aceasta însemnează că cele 31 roate ale jăluitorilor măcinau circa 124 chile, pe timp de o zi și o noapte. În timpul a 60 de zile cit n-au funcționat cele 31 roate de moară, dacă socotim cite 4 chile de o roată pe zi, ar fi putut măcina circa 7440 de chile cereale. Aceasta reprezenta 744 chile de oium, pierdut de proprietarii roatelor de moară în timpul celor 60 de zile.

„Nu se poate desluși” însă, cit mălai și cită făină să socotească, spre a le face prețul. Dar, „cu una cu alta după prețul ce l-au urmat în anul trecut și estimp cu sincatevasie s-au socotit chila pe tl. (taleri) 20 fac tl. 14.880 osebit de alți tl. 1.342 ce s-au arătat cu dovadă iarăși cheltuiți de d-lor jăluitorii la săpături de lărgitul girlei i dresul zăgazului”.

telor măcinau ca să aibă pentru toată vara, deoarece în acest timp erau ocupați cu munca cîmpului; al doilea sezon de aglomerație, din timpul anului, era toamna cînd locuitorii măcinau pentru iarnă.

Comisia de cercetare a socotit că morile păgubașe au rămas fără lucru cel puțin timp de 60 zile, poate și mai mult. Dar spre a nu fi bănuială de părtinire s-a făcut socoteala pagubei numai pe aceste 60 de zile; din „primăvara și toamna anului trecut, cum și în primăvara aceasta morile de pe această gîrlă în vremea gloalei au rămas în uscatu 60 zile din pricina stricăciunii iazului din matca Buzăului“.

Din datele de mai sus rezultă că erau 20—30 zile de măciniș intens, în fiecare din cele două sezoane de aglomerație ale anului.

S-a mai constatat, după declarația morarilor, de la toate morile, că o roată de moară, dacă mergea fără oprire, zi și noapte, putea să macine în 24 ore cinci chile, adică 35 saci de porumb, sau 35 hectolitri.

Spre a nu fi încărcat prea mult iconomul episcopiei, — care trebuia să plătească despăgubirea, — s-a socotit numai cîte patru chile de măciniș pe timp de o zi și o noapte.

Datorită datelor statistice cuprinse în raport se poate vedea că cele 31 roate de moară ale jăluitorilor măcinau un produs total de 124 chile pe zi. La acestea se socotește zeciuiala stăpînilor de mori, luată ca oium pentru măcinat, cîte 12,4 chile pe zi, în cele 60 de zile, face 744 chile de oium, ceea ce reprezintă paguba totală a jăluitorilor.

Din raport se mai poate vedea că comisia de cercetare a întîmpinat unele greutăți cu privire la fixarea prețului unui chil, pentru a se putea evalua în bani cele 744 chile de oium. Pînă la urmă făcîndu-se media între prețul unui chil existent în anul 1816 și între prețul existent în 1817 (data întocmirii raportului) s-a putut stabili 20 taleri costul unei chile, care raportat la cele 744 chile de oium a dat suma de 14.880 taleri. La această sumă, care reprezenta venitul celor 10 proprietari de mori, pe timp de 60 zile, s-a mai adăugat și 1342 taleri cheltuieli făcute de proprietari pentru unele săpături de lărgire a gîrlei și pentru repararea zăgazului.

Deci, iconomul episcopiei trebuia să plătească jeluitorilor o despăgubire totală de 16.222 taleri.

Din cercetarea făcută și din cele arătate de raportul respectiv, se poate vedea destul de bine cîștigul enorm ce rezulta de pe urma morilor, mai ales la începutul veacului al XIX-lea. Din acest raport s-a putut vedea de asemenea că meșteșugul morăritului a cunoscut o înflorire destul de mare și că el a avut un rol de seamă în viața economică a regiunii Buzăului.

Oiumul perceput drept taxă era același pentru orice moară. Se lua de către stăpîn a zecea parte din produsele măcinate, fie porumb, fie grîu.

Astfel, o roată de moară da pe timp de un an stăpînului un venit de minimum 24 chile, adică 168 hectolitri, ceea ce face aproape un vagon și jumătate de porumb sau de grîu luat cu oium.

Socotind apoi cîte 20 taleri chila, vedem că o roată de moară producea un venit de cel puțin 480 de taleri.

Se înțelege de la sine că datele cuprinse în raportul din 5 octombrie 1817, întocmit cu prilejul aplanării conflictului dintre episcopia Buzăului și cei 10 proprietari, care aveau mori pe apa Buzăului, sînt valabile numai pentru primul pătrar al veacului al XIX-lea și în linii mari și pentru veacul precedent.

Dar încă de la începutul veacului al XVI-lea, cînd avem primele mențiuni documentare despre existența morilor de la Buzău, ele au servit drept mijloace de îmbogățire pentru stăpînitorii feudali, laici sau clerici, și de exploatare a țărănilor care erau obligați să macine la moara proprietarului respectiv și căruia trebuiau să-i dea o cotă parte sub formă de „oium“ sau zeciuală.

Din cercetarea actelor despre morile de la Buzău, în decursul celor trei secole, de la 1525—1826 s-a putut vedea că la început ele aparțineau îndeosebi bisericii, instituție feudală, ai cărei conducători exploatau nu numai pe „rumîni“ ci și clerul de jos.

Pe lângă biserică, reprezentată la Buzău prin episcopie, găsim proprietari de mori și dintre marii boieri, sau boierinași, care se aflau răspîndiți pe la diferitele lor proprietăți din țară.

O categorie, care avea probabil multă influență la Buzău, erau căpitani de roșii, pe care-i întîlnim figurînd în multe acte referitoare la mori.

Altfel biserica cit și boierii fiind reprezentanții a două categorii sociale din orînduirea feudală, deseori se aflau în conflict unii cu alții, pe motive economice, mai ales din cauza morilor aflate pe același iaz, cum era la Buzău.

Aceste conflicte capătă o amploare din ce în ce mai mare în veacul al XVII-lea. Astfel episcopia Buzăului a avut conflicte pentru mori în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea cu căpitani Barbu, Paraschiva, cu boieri ca clucerul Racovița, precum și cu toți ceilalți deținători de mori de la începutul secolului al XIX-lea.

În aceste conflicte, domnul țării, care și el se afla de multe ori în conflicte cu marea boierime, sprijinea adesea instituția bisericască, la care în multe prilejuri recurgea la ajutor bănesc.

Astfel, în cartea domnească din 29 aprilie 1704, dată cu prilejul conflictului dintre Damaschin episcopul Buzăului și alți proprietari care aveau mori în același iaz cu episcopia, se vede că domnia apără interesele episcopiei. Ea obligă pe toți proprietarii de mori care beneficiau de pe urma facerii unui șanț de către episcopie, să contribuie și ei la cheltuiala amenajării acestui șanț. În caz de neplată, se arată în carte că se va trimite un om domnesc, care-i va apuca să plătească fără voia lor și cheltuielile de treapă⁷⁰.

Porunca dată la 29 aprilie 1704 prin cartea domnească n-a fost executată. Atunci la 12 ianuarie 1705, prin altă carte domnească, sînt însă-

⁷⁰ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*. pach. 10, 29, 46 și 47, actul nr. 68.

cinăți 4 boieri, — probabil din cei recomandați de episcop, care să soluționeze conflictul ce s-a ivit⁷¹.

Domnul poruncește acestor boieri să caute cînd va fi la soroc să se strîngă înaintea episcopului și să cheme și pe cei ce au mori să le facă socoteala ca să plătească fiecare cît îl ajunge. Să dea apoi în acest sens scrisoare la episcopie și altă scrisoare să trimită la domnie, ca să plătească fără să mai fie gilceavă.

Pe lângă procesele ce avea cu proprietarii care aveau mori în același iaz cu ea, episcopia recurgea la ajutorul domniei și pentru obținerea de privilegii, sau ocrotirea celor ce veneau să macine la morile sale.

Astfel, Constantin Brîncoveanu dădea, în 1699 o carte domnească pentru ca episcopia să țină 2 morari și 2 lopătari, scutiți de toate dările⁷².

Prin altă carte, Brîncoveanu porunca în 1707 ca oamenilor ce vin să macine la morile episcopiei să nu li se mai ia caii de olac și carele de podvoade⁷³.

Privilegiul pentru cei 2 morari și 2 lopătari a fost menținut și de domnii următori, care dau asemenea cărți în 1716, 1718 și în 1731, după care probabil privilegiul a rămas neschimbat.

Mihai Racoviță, în a doua domnie a sa, face la 2 iunie 1743, o scrisoare episcopului Metodie al Buzăului, în care-i arată că s-au jeluît Constantin Filipescu și Mănăileștii că nu sînt mulțumiți cu hotărîrea dată de către episcopie în alegerea girlei minăstirii Banului „de către vadurile Mănăileștilor și de către girla domnească“. De aceea a orînduit doi boieri să facă o nouă cercetare, dar episcopul să-și mențină hotărîrea dintîi, să nu mai primească, pe acei boieri pînă nu vor veni întîi cu toții la divan⁷⁴.

Din actele de mai sus se poate vedea că în litigiile ivite între episcopia Buzăului și ceilalți proprietari de mori, domnia apăra de obicei interesele economice ale episcopiei. Această politică se explică și prin faptul că domnia vedea în instituția bisericească un sprijin destul de puternic în lupta pe care o ducea împotriva anumitor grupări boierești care se opuneau politicii domnești.

Din studiul documentelor referitoare la morile dela Buzău s-a putut vedea că în această regiune meșteșugul morăritului a cunoscut o permanentă dezvoltare și că el a îmbrăcat diferite aspecte și caractere în răstimpul celor trei veacuri care au format obiectul cercetării noastre.

⁷¹ Arh. St. Buc., *Doc. Episcopiei Buzău*, pach 10, 29, 46 și 47, actul 70. Cei 4 boieri recomandați probabil, de către episcop sînt: Mănăilă căpitan din Buzău, Dragomir căpitan, Paraschiva căpitan și Leica.

⁷² Ibidem, actul 56 din 10 noiembrie 1699.

⁷³ Ibidem, actul 74 din 9 ianuarie 1707. Probabil că episcopul s-a plîns lui Brîncoveanu că n-au odihnă oamenii ce vin să macine și morarii din partea călărășilor, care vin și le ia caii de olac (pentru poștă) de la moară și carele pentru diferite corvezi ale stăpînirii — căci cartea arăta pentru oamenii „ce vin să macine la morile sfinției sale ca să fie (lăsați) în pace de căpitanul cu toți călăreții ot Buzău să nu-l bintuiască de olecărie și de podvoade ci să-l lase în bună pace, să umble făr de grijă unde ar vroi“.

⁷⁴ Ibidem, actul nr. 95. Cei doi boieri rînduiți de domn sînt: Alexa clucer și Radu Fălcoianu.

S-a văzut că morile constituiau surse însemnate pentru îmbogățirea clasei dominante și că pentru acapararea lor s-au folosit, mai ales în veacurile XVI și XVII, diferite mijloace de deposedare, specifice acelor vremuri.

În veacul următor și în primul pătrar al veacului al XIX-lea s-a constatat că proprietarii morilor de la Buzău, încep să manifeste o tendință din ce în ce mai mare pentru înființarea de noi mori pe vadurile existente și în același timp o tendință de perfecționare a morilor, pentru a da un randament cât mai mare la măcinat, care să le mărească veniturile.

Un mare rol în această privință l-au avut meșterii morari a căror pricepere se vedește că era în strinsă concordanță cu progresul tehnic al timpului. Un rol deosebit, meșterii morari l-au avut și în diferitele pricini de judecată ivite între proprietarii morilor de la Buzău.

Vedem deci, că pe lângă antagonismul existent între proprietarii de mori și țărani care erau obligați să macine la ele și care trebuiau să dea stăpînului morii o cotă-parte sub formă de oium sau zeciuală, existau unele fricțiuni chiar în sinul clasei dominante. Toate aceste aspecte ne duc la încheierea că regiunea subcarpatică a Buzăului a cunoscut, în cele trei veacuri, nu numai o intensă viață meșteșugărească, reprezentată în cazul de față prin morărit, dar și o intensă viață socială.

Începînd cu al doilea pătrar al veacului al XIX-lea morile de la Buzău intră într-o nouă perioadă, caracterizată prin geneza unor noi relații de producție, relațiile capitaliste. Odată cu începutul acestor relații, și regimul morilor de la Buzău va căuta să se adapteze noilor condițiuni economice și sociale.
